

Kurucz Barnabás

Szociológiai útmutató napjaink problémáinak jobb megértéséhez

Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.):
Norbert Elias in Troubled Times. Palgrave Macmillan, 2021

Absztrakt: Recenziómban Florence Delmotte és Barbara Górnicka által szerkesztett, 2021-ben megjelent *Norbert Elias in Troubled Times* című tanulmánykötetet ismertetem. Ennek keretein belül bemutatom a kötet keletkezésének előzményét, célját, továbbá a szerzőket és a főbb témákat, melyek mentén az elemzések szóródnak. Mielőtt azonban részletesebben tárgyalnám a tanulmányokat, Norbert Elias munkásságának hazai ismertségének hiányából fakadóan, a német szociológus főbb gondolatainak kontúrjait húzom meg. Ezt követően az erőszak, a háború, a terrorizmus, a társadalmi kirekesztés, az ökológiai válság, a migráció és a funkcionális (de)demokratizálódás jelenségeit elemző tanulmányokat mutatom be. A recenzió végén három kritikai pont mentén igyekszem magam is hozzájárulni a figurációs szociológia új irányainak kijelöléséhez.

Kulcsszavak: figurációs szociológia, Norbert Elias, erőszak, túlélési egység, beágyazottak és kívülállók

A most bírált tanulmánykötet olyan szövegeket gyűjt egybe, amelyek egyre nehezebben áttekinthető jelenünk aktuális kérdéseit Norbert Elias (1897–1990) szociológiájának szemzőgéből tárgyalják. A könyv alapját egy 2018-ban Brüsszelben, a Saint-Louis Egyetemen tartott „*Global interdependencies: What’s New in the Human Society of Individuals?*”¹ című konferencia szolgáltatta. A rendezvény deklarált céljai közé tartozott, hogy különböző tudományágak képviselői közösen vitassanak meg – Norbert Elias elméletének tükrében – olyan témákat, mint biztonság és erőszak, határok és az identitás, illetve integrációs és dezintegrációs folyamatok.

A könyv célja kettős: a tanulmánykötet szerzői egyfelől a kortárs „aktuálpolitikai” és társadalmi változások vizsgálatain keresztül új és kreatív módokon mutatnak be különböző társadalmi folyamatokat és figurációkat, ezzel is hozzájárulva a jelen (múlton keresztül) megértéséhez; másfelől az említett textusok mentén ápolják Elias örökségét, miközben tovább gazdagítják és ezáltal aktualizálják is azt. Teszik mindezt egyszerre globális és helyi szintű elméleti és empirikus elemzéseken keresztül. Ezáltal a tanulmányok például olyan témákra fókuszálnak, mint az erőszak, a háború, a terrorizmus, a társadalmi kirekesztés, az ökológiai válság, a migráció és a funkcionális (de)demokratizálódás.² A tanulmányok elméleti talapzatát azonban gyakran nem kizárólag a figurációs szociológia szolgáltatja, hiszen más (többek közt kortárs)³ elméletek és diszciplínák képviselőinek értelemsszövényei is felbukkannak az egyes fejezetek során.

A heterogenitás a tanulmánykötet egészére jellemző, ugyanis a kötetben mintegy 24 szerző publikált 18 fejezetet. A szerzők eltérő tudományterületek képviselői közül kerültek ki, így nemcsak a szociológia, hanem a politológia, az antropológia vagy éppen a pedagógia tudományterülete is képviselteti magát. Tudományos karrier szempontjából is differenciált képet kapunk, hiszen az elismert, nemzetközi tekintéllyel bíró emeritus professzor Stephen Mennell⁴ ugyanúgy a kötet szerzői közt van, mint a tudományos életben még fiatalnak (34 éves) számító, de feltörekvő Alon Helled.⁵ Hasonló heterogenitás tapasztalható a szerzők nemzetisége kapcsán is, hiszen Olaszországtól kezdve Írországon át egészen Izraelig képviseltetik magukat a különböző nemzetek. Mindez a tanulmányokban is megmutatkozik, ami a kötet nagy erőssége, hiszen a nézőpontok széles skáláját vonultatja fel az olvasó számára, ezáltal biztosítva a lehetőséget a hasonló témák eltérő szemlélésére is.

1 Az esemény honlapja: <https://eliasbrussels2018.wordpress.com/>

2 A funkcionális demokratizálódás, amikor egyes csoportok funkcionálisan felértékelődnek, aminek eredményeképp az interdependenciák szimmetrikus jellege erősödik. A funkcionális de-demokratizálódás az ezzel ellentétes folyamatot jelöli (Wilterdink 2021: 22).

3 Lásd például Steven Pinker kognitív pszichológust, aki a Harvard Egyetem pszichológia professzora 2003 óta. Szakterülete az evolúciós pszichológia, fő tétele szerint pedig az erőszak csökkenő tendenciát mutat az évszázadok során (Pinker 2018).

4 Közgazdaságtant, szociológiát és antropológiát tanult. Főbb kutatási területei: gasztronómia, szociológia, politikatudomány, politológia, politikai gazdaságtan, politika, nemzetközi kapcsolatok, szociológiai elmélet, figurációs szociológia. Bővebben lásd: <https://stephenmennell.academia.edu/>.

5 Doktorjelölt a torinói és a firenzei egyetem Társadalmi és politikai változások szakán, emellett a Norbert Elias Alapítvány ösztöndíjasa. Főbb kutatási területei: Izrael-tanulmányok, nemzeti identitás, nemzetépítési folyamatok, szociálpolitikai elméletek, történeti és figurációs szociológia, szellemtörténet és nemzetközi kapcsolatok elmélete. Bővebben lásd: <https://ecpr.eu/profile/AlonHelled>.

Mivel Norbert Elias és az általa kidolgozott figurációs szociológia Magyarországon kevésbé ismert,⁶ így a kötet tartalmának ismertetése előtt szükségesnek vélem a szerző alapvető gondolatainak bemutatását. Fő művében Elias hosszútávú társadalmi változásokat vizsgál a középkortól kezdve egészen az abszolutizmus kialakulásáig – teszi mindezt főként francia területeken, de német és angol példák is szép számmal akadnak elemzéseiben (Elias 2004). Állítása szerint a civilizáció folyamata nem egy előre eltervezett processzus, hanem alapvetően tervszerűtlen, de mégis sajátos mintázat olvasható ki belőle (Elias 2004: 465). Mindazonáltal visszaesésekkel és alternatívákkal tarkított, tehát nem történetfilozófiai alapvetésről van szó a figurációs szociológia esetében, hanem sokkal inkább hosszú távú folyamatok áttekintéséről. Több folyamatot is kiemel, így többek közt az affektusok szabályozását, az ösztönök tompítását, az emberek egyre kiterjedtebb és funkcionálisan egyre differenciáltabb összeszövődéseit, a *messzire tekintést*⁷ és az uralmi monopóliumok képződését (Elias 2004). Mindezen folyamatok szervesen fonódnak egymásba, miközben ellentétes irányú mozgásokat is generálnak, mindezek révén rajzolva ki a civilizáció folyamatát, amely Elias fő művének a címe lett. Példaként említhető a konkurencia és a társadalmi differenciálódás összeszövődése, hiszen a

társadalmi funkciók a konkurencia nyomása miatt differenciálódnak, ami összefügg a népességszám emelkedésével, s ezáltal az egyes ember egyre több emberrel alkot kölcsönös függőségi láncokat.⁸ A viselkedés kiszámíthatóvá tétele így szükségessé válik, illetve a konkurenciaharc az uralmi szervezetek terén az egyre nagyobb embercsoportokat átfogó intézmények felé tolódik el, melyeknek egyre több ember viselkedését és funkcionálását kell összehangolnia. Ebből fakadóan a cselekvéseket és függőségeket egyre erőteljesebben kell szabályozni, hogy funkcionálni tudjanak (Kurucz 2021: 170).

Ezeket a folyamatokat Elias két csoportra bontotta. Az egyik a szociogenetikusszal, melyhez a monopolmechanizmust sorolta, tehát amikor a konkurenciaharcok nyomása okán egyre magasabb integrációs egységek jönnek létre, melyek komplexebb társadalmi összeszövődéseket is jelentenek (Elias 2004: 276–289, 356–367, 484–490). Ebben a témában Elias egyik kulcsfogalma a *túlélési egység*, mely az emberi lények számára a legalapvetőbb szerveződési forma, ami biztonságot nyújt, akár fizikai, lelki vagy szociális értelemben is (Kaspersen 2021: 2). A túlélési egység kulturális időben és térben változik, tehát nem egy mozdulatlan, hanem egy folyamatjellegű szociális entitásról van szó. Példaként említhetőek a középkori hűbéri kötelékek, városállamok, majd a modernitásban a nemzetállamok. A másik csoport a pszichogenetikusszal. Ide tartozik a viselkedés fokozottabb szabályozása, a külső kényszerek belsővé tétele s vele az ösztönök kontrollálása. Ebből fakadóan elemzi az éves közbeni viselkedés változásait, így például az evőeszközök használatát (Elias 2004: 150–153), az eszközhasználat kiszélesedését (pl.: szalvéta megjelenése), bizonyos viselkedésformák tiltását (kézzel evés, köpködés stb.) és a test fokozódó belső kontrollját;

6 Ez alól Hadas Miklós munkái kivételt képeznek, aki többnyire a nemi szerepek és az erőszak témaköreiben alkalmazza Norbert Elias (és Pierre Bourdieu) elméleti megközelítését. Újabbán lásd: Hadas 2019.

7 Elias messzire tekintés alatt azt érti, hogy a cselekvés megtervezésekor a másik ember reakcióját és a cselekvés hosszú távú hatásait is figyelembe veszi az egyén.

8 Ehhez lásd Wilterdink 2021: 22.

mindezek meghatározott irányú trendek mentén alakultak, melyek mögött a szegényérzet és a vele összefüggésben lévő, egyre erősödő kölcsönös függőségek hálója állt. Mindezt igen széles forrásfelhozattal támasztja alá, melyben eltérő korok és társadalmi rétegek tagjai „szólalnak meg”. Elias felhasznál illemtankönyveket, dalokat⁹ és verseket¹⁰ is. Példaként említhető Rotterdami Erasmus *De civilitate morum puerilium* negyedik fejezete, melyet Elias idéz:

Ha szalvétát adnak, helyezd bal válladra vagy karodra! Ha rangos emberekkel ülsz asztalhoz, vedd le a kalapod, de nézd meg, jól meg vagy-e fészülve! Jobbra van a serleg és a kés, balra a kenyér. Egyesek, mihelyt leültek, a tálba nyúlnak. Farkasok tesznek ilyet. Ne nyúlj elsőnek a tálhoz, melyet éppen behoztak, nemcsak mert mohónak látszol, hanem azért sem, mert ez veszéllyel is jár! Aki ugyanis tapasztalatlanul valami forrót vesz a szájába, vagy ki kell köpnie azt, vagy elégeti a szájpadrását, ha lenyeli. Mindenképpen nevetséges vagy sajnálatra méltó dolog. *Jó dolog várni egy kicsit, hogy a fiú megszokjon uralkodni affektusai felett* (Rotterdami Erasmus 1530, idézi Elias 2004: 141).

Mindezeknek van egy kognitív oldala is, hiszen a valóság megismerésében csökkennek az affektív elemek, és fokozódnak a kognitívak (Elias 2004: 465–484, 501–519).

Mielőtt rátérnék a bemutatandó kötetre, még röviden jelezni szeretném, hogy Norbert Elias fő művének német és angol kiadása – de az újrakiadás között is – mintegy 30 év telt el (Hadas 2014: 100). Az 1968-as diáklázadások felértékeltek a német szociológus munkásságát, ugyanis korábban az Elias által választott történeti-szociológiai témák és esetek (testi/biológiai folyamatok, kényszerek „társadalmiasulása”) nem számítottak legitimnek (Goodwin, Plugor és Hughes 2014: 9).

Maga a tanulmánykötet három nagyobb részre bomlik: az első olyan témákkal foglalkozik mint a funkcionális (de)demokratizálódás, a populizmus térnyerése, illetve a joguralom folyamatszociológiai elemzése. Mindazonáltal új témákat is vizsgál, mint például a digitalizációt a figurációs szociológia szemüvegén keresztül vagy éppen az ökológiai kérdést, az Ulrich házaspár megközelítésével¹¹ hol vitázva, hol kiegészítve azt. Az első blokk tanulmányai közül többek közt Nico Wilterdink¹² tanulmánya („The Question of Inequality: trends of Functional Democratisation and De-democratisation”) emelendő ki, amennyiben árnyalja és ezáltal „valóságközelibbé” teszi a figurációs szociológiában olykor a történelemfilozófiáig vagy ideológiáig dogmatizálódó optimizmust, mely a funkcionális és intézményi demokratizálódás szükségszerűségét vagy elkerülhetetlenségét hirdeti (lásd Dunning 2003: 42–43). Tanulmányában a funkcionális demokratizálódással ellentétes folyamatokra is felhívja a figyelmet, elutasítva az egyoldalú megközelítéseket, s ezzel pedig az Elias által is kiemelt ellentétes mozgások párhuzamosságát hangsúlyozza (Wilterdink 2021: 32–39). Adele Bianco¹³ tanulmánya különösen aktuális, hiszen rámutat, hogy a technológiai fejlődés folyamatos kihívásokat is generál, melyek decivilizációs

9 Például Marquis de Coulange evőeszközhasználatlaltal kapcsolatos kis költeményét (Elias 2004: 143).

10 Bonvinci de Rivától is idéz a szerző (Elias 2004: 138).

11 A kockázat-társadalom koncepciójához lásd Beck 2003.

12 Az Amsterdami Egyetem emeritus szociológia professzora.

13 A D'Annunzio Egyetem docente.

folyamatokat indíthatnak el. Ebből fakadóan társadalmi szinten a tanulás és az adaptáció felértékelődnek, míg az egyéni szinten a viselkedésszabályozás még inkább fontossá válik, ugyanis a technológiai újítások révén fokozott önkontrollra van szüksége az egyénnek (Bianco 2021: 112). Kiváló példa erre az okostelefon, mely egyfelől elősegítheti az integrációt, fokozhatja az egyén funkcionális teljesítőképességét, azonban az elmagányosodás és dezintegrálódás mozzanatait is magában rejt, amennyiben nincs meg a szükséges önkontroll szintje. Végezetül Alexander Mack¹⁴ hívja fel a figyelmet arra, hogy az Ulrich Beck-féle kockázatszociológia és Elias figurációs szociológiája között relatíve kevés kapcsolódás ment végbe eddig (Mack 2021: 118). A két „paradigma” közelítésére Mack elsőként a kockázatszociológia pozitív kritikáját használja fel, majd összekapcsolja a természeti és a társadalmi fenyegetettségeket a kívánt szintézis végrehajtása érdekében (Mack 2021: 126–131). Ezzel csatornázza be a figurációs szociológiát napjaink ökológiai vitáiba.¹⁵

A második nagyobb rész az erőszak és a háború témáját járja körbe. Xavier Rousseaux¹⁶ és Quentin Verreycken¹⁷ az erőszak, különösen a gyilkosságok történetiségét és alakulását vizsgálják a civilizációs folyamat során. Tanulmányukban elsősorban Steven Pinker (2011) munkássága mentén haladnak (Rousseaux és Verreycken 2021: 139–153). Vizsgálódásaik elméleti áttekintését esettanulmánnyal zárják, amely Belgium második világháború utáni különleges helyzetével foglalkozik. Ez a tanulmány már csak azért is fontos, mivel Eliast komoly kritikák érték,¹⁸ miszerint elmélete nem veszi figyelembe a történelmi sajátosságokat.¹⁹ A gyilkosságok történetiségének vizsgálata azonban igazolta a figurációs szociológia téziseit (Gurr 1981; Spierenburg 1996; Eisner 2003), ugyanis eltérő ütemben, de régióként mindenhol csökkent hosszú távon a gyilkosságok száma, továbbá érdekes konvergencia figyelhető meg az eltérő országok adatai között a 19. és 20. században (Chesnais 1981). Rousseaux és Verreycken tanulmánya szervesen illeszkedik a korábbi kutatásokba, melyek a társadalmak pacifikálódását mutatták ki. Dominique Linhardt²⁰ és Cédric Moreau de Bellaing²¹ a terrorizmus helyét vizsgálják a civilizációs folyamatban. Wilterdink eszmefuttatásához kapcsolódva a funkcionális (de)demokratizálódás kulcsfogalmán keresztül ragadják meg vizsgálatuk tárgyát. A tanulmány erőssége és egyedisége abban rejlik, hogy a terrorizmust nem a civilizációval ellentétes jelenségként szemlélik, hanem annak szerves részeként (Linhardt és de Bellaing 2021: 163–165). Ezáltal a textus illeszkedik Elias munkásságához is, hiszen a 20. század ideológiai radikalizálódása révén végbement instrumentalizált erőszak szociológiai magyarázatával az erőszak is sajátos megvilágításban jelenik meg (Elias 2002). Linhardt és de Bellaing tanulmányának másik

14 Független kutató az ausztráliai Brisbane-ben.

15 A figurációs szociológia számára az éghajlatváltozás és annak társadalmi mozzanatai nem ismeretlenek, hiszen Amanda Rohloff az éghajlatváltozással kapcsolatos társadalmi felfogás történelmi alakulásának tanulmányozását a morális pánik sajátos értelmezésével kapcsolta össze, lásd Rohloff 2019.

16 A Louvain Katolikus Egyetem professzora, a Belgian Found for Scientific Research kutatási igazgatója.

17 Kutató a Louvain Katolikus Egyetemen.

18 Többek közt Eisner 2003; Muchembled 1996.

19 Holott a történelmi egyediségekből fakadó eltéréseket Elias is elemezte, lásd Elias 2005: 262.

20 A French National Centre for Scientific Research kutatója.

21 Az École Normale Supérieure docente.

jelentős újítása a noogenetikus²² folyamatok beemelése, mely a figurációs szociológia számára számtalan új vizsgálati utat nyithat meg.²³ A fizikai erőszak mellett a szimbolikus erőszak is a tanulmánykötet vizsgálódásának fókuszában van. Maria Beatriz Rocha Ferreira²⁴ szerzőtársaival a kaiowá és guarani őslakosokkal szemben elkövetett szimbolikus erőszakot vizsgálja. A tanulmány bemutatja, hogy az erőszak szublimált formái ma is meghatározóak egyes államokban (pl. Brazíliában), illetve érdekes adalékként szolgál a civilizáció és erőszak kapcsolatához (Ferreira et al. 2021). Delphine Deschaux-Dutard²⁵ az erőszakot és háborút a védelem szemszögéből közelíti meg, amikor az európai védelmi berendezkedést vizsgálja. A tanulmány jól mutatja, hogy Elias figurációs szociológiája milyen széles spektrumon képes mozogni, illetve a szociológiától (elsőre) idegen területeken is képes plauzibilis magyarázatokat adni. Deschaux-Dutard szerint 1990 óta egy különleges társadalmi és politikai figuráció konstituálja az Európai Unió védelmi politikáját, mely a német és francia politikusok továbbá a katonai vezetők alakzatait tömörítik magukba (Deschaux-Dutard 2021: 206–207). Az elemzésben kiemelt szerepet kap a habitus, mind nemzeti, mind hivatás szinten, így derítve fényt egyfelől a két nemzet eltérő megközelítéseire, érdekeire, értékeire, illetve a különböző társadalmi csoportok (a külügyi vonalon mozgó politikusok és a katonai vezérkar) eltérő érték- és viselkedéskanonjára – végezetül pedig a védelmi politikára gyakorolt hatásaikra.

A könyv harmadik tematikus része a beágyazottak és kívülállók relációját, továbbá a habitus témakörét járja körbe,²⁶ Elias munkásságának ezzel egy igen jelentős szeletét fedve le. Aurélie Lacassagne²⁷ és Dana Hickey²⁸ Elias elméletét hasonlítják össze az őslakosok sajátos világértelmezésével. Ez a tanulmány már csak azért is kiemelendő, mert Elias elmélete alapvetően a nyugati magaskultúra folyamatainak vizsgálata mentén rajzolta meg a civilizációs folyamat kontúrjait, ám – ahogy azt a szerzők plauzibilisen kimutatják – meglepően sok „strukturális” hasonlóságot mutat az őslakosok értelemvilágával²⁹ (Lacassagne és Hickey 2021: 219–239). Mindez megnyitja annak lehetőségét, hogy a volt gyarmati társadalmakat olyan elmélet révén értelmezze a (nyugati) szociológia, melynek eszköztára alkalmas a posztkoloniális társadalmak megértésére, hiszen a strukturális hasonlóságok okán könnyebb elkerülni a Nyugat-központú (érték)ítéleteket. Steven Loyal³⁰ a figurációs szociológiát Bourdieu megközelítésével ötvözve az írországi menekültek

22 A szerzők véleménye szerint a társadalmi reflexivitást is be kell emelni az elemzésbe. Ehhez egyfelől Mannheim ideológiakoncepcióját használják fel. Mannheim megközelítése az ideológia „totális” értelemzésén alapul: az ideológiai tényeket a társadalmi reflexivitás kifejeződéséeként fogta fel, tehát amikor a társadalmi tapasztalatot a tudat a tényleges megvalósulás során „újrafogalmazza”. Ennek megfelelően az ideológia nem csupán utal a valóságra, hanem azon belül is működik; konstituáló funkciója van (Mannheim 1996). Másfelől Elias tudásszociológiájára támaszkodnak, tehát a noogenetikus folyamatok része a realitások érzékelésének növekedése és a társadalmi élet növekvő komplexitása által megkövetelt távolságtartási erőfeszítések fokozódása, ami különösen a nagyobb absztrakciós képességben nyilvánul meg (Elias 1987a).

23 A recenzió későbbi szakaszában részletesebben is elemzem.

24 A Texasi Egyetem doktori iskolájában oktat antropológiát.

25 A Grenoble Alpines Egyetem docense.

26 A habitus kérdése Hadas munkásságában is (igen színvonalasan) jelen van, ehhez lásd Hadas 2021.

27 A Laurentian Egyetem docense.

28 A Laurentian Egyetem végzett hallgatója.

29 A fogalom „az értelmi összefüggésekben gazdag és mindenkori tapasztalt világhoz kapcsolódó szövevényt ragadja meg...” (Hidas 2018:11, első lábjegyzet).

30 A Dublini College Egyetem tanára.

helyzetét elemzi. Ezzel a beágyazottak és kívülállók egy olyan figurációját vizsgálja, mely extrém módon élezi ki az ellentéteket, hiszen a menekülteknek „szükségük” van az államra, ám az államnak nincs szüksége menekültekre (Loyal 2021). Vizsgálódásai közben a történeti szociológia szemüvegén keresztül elemzi mind az állam funkcióját, mind az ír menekültügyi rendszert és annak változásait (Loyal 2021: 245–249). A következő tanulmány Belső-Mongóliába repíti az olvasót, ahol a kínai és a mongol lakosok közti aszimmetrikus interdependenciákat veszi górcső alá. Merle Schatz³¹ a mindennapi cselekvéseken (ha úgy tetszik életvilágon) keresztül a csoportok között feszülő ellentéteket és konfliktusokat elemzi (Schatz 2021). A következő utolsó két tanulmány a palesztin–zsidó konfliktushoz kapcsolódva alkalmaz egyfajta generációs megközelítést. Hendrick Hindrichsen³² a generációk során (át)alakuló beágyazottak és kívülállók viszonyát elemzi. Tanulmánya szerint az „Intifáda³³-generáció” a mozgósítás jegyében nyerte el sajátos érték- és viselkedéskanonját, míg az „Oszló-generáció” – akik az oszlói békefolyamat alatt születtek és/vagy szocializálódtak – már sokkal inkább a megbékélés időszakában formálódott. Továbbá bemutatja, hogy e nemzedékek közötti kapcsolat legjellemzőbb vonása, hogy az Oszló-generáció, szemben az Intifáda-generációval, az életlehetőségek általános beszűkülését élte meg. Tehát Hindrichsen a mannheimi generációfogalom révén mutatja be az említett két nemzedék egyedi tapasztalat-horizontját, és ezzel összefüggésben érték- és viselkedéskanonjukat, miközben a beágyazottak és kívülállók relációján keresztül értelmezi helyzetüket (Hindrichsen 2021). Alon Halled³⁴ az izraeli történészek nemzeti habitusát elemezte generációkon át. Az első történészgeneráció a nemzetépítés paradigmáján belül gondolkodott, míg az őket követő generáció már a polgári republikanizmus jegyében alkotott. A harmadik generáció pedig demisztifikálta és megkérdőjelezte az előző két generáció munkásságát (Halled 2021: 301–307). Az utolsó fejezetben Reinhardt Bloomer³⁵ a beágyazottak és kívülállók figurációs elméletét megalapozó könyvet veszi górcső alá, és a különböző kiadásokban fellelhető furcsaságokat kritikailag elemezve járul hozzá az Elias karrierjének fordulópontját jelentő Winston Parva-i tanulmány körülményeinek tisztázásához (Bloomer 2021).

A tanulmánykötet igen széles spektrumon öleli fel a különböző kérdésköröket, mindazonáltal a figurációs szociológia szempontjából fontos témákat hagy figyelmen kívül. Példaként említhető az „informalizálódás,” amely a figurációs viták középpontjában áll (pl. Wouters és Dunning 2019: 3–35). Az informalizáció fogalmát az „engedékenység/tolerancia” (*permissiveness*) valóságközelibb alternatívájaként dolgozták ki. Mindazonáltal a két fogalom az 1960-as és 1970-es évek azonos társadalmi változásaira utal, ellenben a „megengedő magatartás” csak a viselkedési normák „lazulását” hangsúlyozta, tehát egyoldalúan a szabadság felől értelmezte a jelenséget. Az informalizáció fogalma egy olyan szintézist kínál, amely túlmutat ezen az erkölcsi alapokon nyugvó ellentétén. Egyfelől elismeri a lehetőségek és választások spektrumának növekedését, miközben a „lazább”

31 A Max Planck Institute előadója.

32 A Göttingeni Egyetem előadója.

33 Az intifáda egy lázadó mozgalom. Az első intifáda palesztin felkelés 1987. december 8. és 1993. szeptember 13. között zajlott az izraeli megszállás alatt álló Ciszjordániában és Gázában.

34 A Firenzei Egyetem tanársegédje.

35 A Grazi Egyetem vendégprofesszora.

viselkedési formáknak való megfelelés megnövekedett nehézségeit is hangsúlyozza (Wouters és Dunning 2019: 3–5).

Továbbá Elias egy fontos fogalma, a „túlélési egység” (*survival unit*) sem kapott megfelelő hangsúlyt, hiszen csak néhány tanulmány érinti ezt a témakört. Már csak azért is lett volna fontos a túlélési egység elméleti kategóriájának tanulmányozása, mert Elias elméletének egy strukturális gyengepontja az elsődleges kapcsolatok határainak beazonosítása (Gabriel és Kaspersen 2008: 374), hiszen kölcsönös függőségek hálójában élünk, azonban mi a helyzet akkor, ha két alakzat között fizikai harc tör ki? A túlélési egység az emberi lények számára a legalapvetőbb szerveződési egység, amelynek fő funkciója a védekezés és a támadás, mely a civilizációs folyamat során más és más alakzatokban valósul meg (hűbéri kapcsolat, állam stb.) (Kaspersen 2021: 2). Maguk a szerzők sem használják megfelelően a fogalmat, ugyanis (jobb esetben) a természeti kihívásokkal szemben fogalmazzák meg az „emberiséget” mint ilyen figurációt, ám legalább két konfrontálódó túlélési egységre van szükség, hiszen enélkül nincs értelme ezeket az alakzatokat túlélési egységként leírni. Egyszerűen maga a túlélés egymás elleni küzdelme definiálja őket. Hegeli perspektívából szemlélve egy túlélési egységnek mindig szüksége van egy másikra, amivel szemben meghatározza magát, hiszen csak a külső harc és nyomás fogja biztosítani a belső társadalmi rend létrehozásához szükséges energiát és kényszerítő erőt (Gabriel és Kaspersen 2008: 382).

Ugyan a kötet a vallásosságot sem emelte elemzésének homlokterébe, a szerzők és szerkesztők „védelmében” felhozható, hogy Elias munkásságának csak a peremén jelent meg a vallás (szemben az egyházzal, mely jelentősebb szerepet kapott). Ennek ellenére a szociológiai kreativitást segítette volna elő, ha a figurációs szociológia a vallásszociológia területére „merészkedve” is mutatott volna újat, ezáltal tovább gazdagítva Elias szellemi örökségét.³⁶ Különösen erős hiányérzetet szül, hogy a kötet Linhardt és De Bellaing által jegyzet tanulmánya a noogenezis szociológiába való átültetése³⁷ révén olyan elméleti eszközt alkotott (Linhardt és de Bellaing 2021), mellyel a vallás vizsgálata könnyedén integrálható volna a figurációs szociológiába. A fogalom által megragadhatóak a szellemi értelemben vett tájékozódási/orientációs eszközök. Úgy vélem megfelelő analógiát szolgáltat a történelemfilozófia, melyet Reinhardt Koselleck is vizsgált. Koselleck szerint a francia forradalom alatt, és azt megelőzően is a történelemfilozófia révén a polgárság képes volt a nemességgel és az állammal szemben igazolni saját fellépését (Koselleck 2016: 135–147). A történelemfilozófia adta meg a felvilágosítók elit tudatát. Tehát egy olyan orientációs eszközt alakított ki a polgárság, mely motivációt adott, kijelölte a célokat és eszközöket, illetve domesztikálta a fenyegetéseket. Strukturálisan néhány hasonló funkciót tulajdonít a vallásnak a szekuritizáció fogalma is, mely napjaink vallásszociológiájának szerves része (pl. Máté-Tóth 2022). Eszerint Közép-Európára elsősorban a sebzettség és köztesség jellemző, így a vallásra vonatkozó értelemezést a biztonság, a biztonságvágy és a fenyegetések pacifikálása felől érdemes inkább meghatározni. Ebben a diskurzusban a figurációs szociológia a szociogenetikus, pszichogenetikus és noogenetikus folyamatok

³⁶ Ugyan 2004-ben egy másik tanulmánykötetben két szöveg is foglalkozott a vallással, mind a kettő Max Weber és Elias gondolatait vetette össze, így nem tekinthető innovatív, a vallást a figurációs szociológia mentén értelemező alkotásnak (lásd Turner 2004; Goudsblom 2004).

³⁷ Eredetileg Pierre Teilhard de Chardin dolgozta ki (Chardin 1959).

egymásra hatásának és hosszú távú alakulásának vizsgálatával járulhatna hozzá a vallás Európa különböző régióiban betöltött különböző funkcióinak vizsgálatához. Egy másik lehetséges hozzájárulási pont a vallás figurációs szociológián belüli értelmezésére a túlélési egységgel való összekapcsolása. Ennek elméleti alapjait Lars Bo Kaspersen már lefektette, ugyanis elgondolása szerint a túlélési egységek ideológiai dimenzióval is bírnak (Kaspersen 2021: 59). Ez a dimenzió a túlélési egység számára jelöli ki azokat az eszközöket és stratégiákat, melyek mentén céljait elérheti. A tétel kiszélesítésével feltehető a hipotézis, miszerint a vallás mint orientáló eszköz a civilizációs folyamat meghatározott szakaszaiban szervesen konstituálja a vizsgált figurációk stratégiáit – véleményem szerint így nemcsak a szociogenetikus, hanem a noogenetikus változások is elemezhetővé válnak.

A *Norbert Elias in Troubled Times* hazai jelentősége a figurációs szociológia meghonosításában rejlik, hiszen a német szociológus munkássága nem hagyott jelentős lenyomatot a magyar szociológiában. Ez alól egyedül Hadas Miklós munkái jelentenek üdítő kivételt, esetében a figurációs elmélet többnyire a szexualitás és a gender témaköreit érintik (Hadas 2003, 2010). Továbbá az *Erdélyi Társadalom* 12. évfolyamának 2. számában szenteltek figyelmet a figurációs szociológiának, mely keretei közt a kirekesztési mechanizmusok, a globális konyha változásai, az erőszak és intimitás, illetve Eliasnak az ifjúságról alkotott elméleti modellje kerültek tárgyalásra (Durst 2014; Gecser 2014; Hadas 2014; Godwin, O'Connor és Plugor 2014). Emellett Elias munkássága fel-feltűnik például történeti körökben (pl. Sashalmi 2021), ám jelentős hatást tudtommal nem fejtett ki. A figurációs szociológia széleskörű használhatósága miatt, és a hálózati megközelítéssel mutatott nagyfokú strukturális hasonlóságából fakadóan szervesen illeszkedik a nemzetközi trendekhez is. Mindemellett a magyar szociológia történelem iránti érdeklődésének felélesztésére is alkalmasnak vélem, hiszen a hosszútávú folyamatok elemzése révén a szociológia visszahódíthatja a történelmet.³⁸

Hivatkozott irodalom

- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom*. Budapest: Századvég.
- Bianco, Adele (2021): Civilising Digitalisation. In Search of a New Balance with Today's Technological Innovations. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 101–116.
- Blomert, Reinhard (2021): The Established and the Outsiders: An Incomplete Study? In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 313–331.
- Bo, Lars Kaspersen (2020): *War, Survival Units, and Citizenship: A Neo-Eliasian Processual-Relational Perspective*. New York: Routledge.
- Chesnaï, Jean-Claude (1981). *Histoire de la violence en Occident de 1800 a nos jours*. Paris: Laffont.
- Deschaux-Dutard, Delphine (2021): Analysing European Defence with Elias's Historical Sociology (1990–2020). In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 199–216.
- Dunning, Eric (2003): Norbert Elias, la civilisation et la formation de l'Etat: à propos d'une discussion faisant spécialement référence à l'Allemagne et à l'holocauste. In *Norbert Élias et la théorie de la civilisation*. Yves Bonny, Erik Neveu és Jean-Manuel de Queiroz (szerk.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 39–62.

³⁸ Norbert Elias (1987b) egy tanulmányának „The Retreat of Sociologists into the Present” címet választotta, ezzel is utalva a történeti szociológia visszaszorulására.

- Durst Judit (2014): „Félünk, hogy miattuk hazaküldenek minket is”. Elias „Beágyazottak és kivülállók” figurációjának különböző szintjei a Magyarországról kivándorolt romák esetében. *Erdélyi Társadalom* 7(2): 35–53.
- Eisner, Manuel (2003): Long-Term Historical Trends in Violent Crime. *Crime and Justice* 30: 83–142.
- Elias, Norbert (1987a): *Involvement and Detachment*, Basil Blackwell.
- Elias, Norbert (1987b): The Retreat of Sociologists into the Present. *Theory, Culture & Society* 4(2–3): 223–247.
- Elias, Norbert (2002): *A Németekről*. Budapest: Helikon.
- Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Budapest: Gondolat.
- Elias, Norbert (2005): *Az udvari társadalom*, Budapest: Napvilág.
- Gabriel, Norman és Lars Bo Kaspersen (2008): The Importance of Survival Units for Norbert Elias's Figurational Perspective. *Sociological Review* 56(3): 370–387.
- Gecser Ottó (2014): Amerikai bors, indiai curry és magyar paprika. Lokális és globális figurációk a kulináris ízlés társadalomtörténetében. *Erdélyi Társadalom* 7(2): 55–81.
- Goodwin, David John, Plugor Réka és Jason Hughes (2014): Bevezetés. Norbert Elias és a folyamatszociológia. *Erdélyi Társadalom* 12(2): 9–16.
- Goodwin, John, Henrietta O'Connor és Plugor Réka (2014): Ifúság és Elias. A Fialat Munkás projekt. *Erdélyi Társadalom* 7(2): 83–95.
- Goudsblom, Johan (2004): Christian Religion and the European Civilising Process: The Views of Norbert Elias and Max Weber Compared in the Context of the Augustinian and Lucretian Traditions. In *The Sociology of Norbert Elias*. Steven Loyal és Stephen Quilley (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 265–280.
- Gurr, Ted Robert (1981): Historical Trends in Violent Crime: A Critical Review of the Evidence. In *Crime and Justice: An Annual Review of Research*. Michael Tonry és Norval Morris (szerk.). Chicago: University of Chicago Press.
- Hadas Miklós (2003): *A modern férfi születése*. Budapest: Helikon.
- Hadas Miklós (2010): *A férfiasság kódjai*. Budapest: Balassi.
- Hadas Miklós (2014): Erőszakkontroll és intimitás. Kritikai adalékok Norbert Elias civilizációelméletéhez. *Erdélyi Társadalom* 7(2): 97–122.
- Hadas Miklós (2019): Taming the Volcano: Hegemonic and Counter-Hegemonic Masculinities in the Middle Ages. *Masculinities & Social Change* 8(3): 251–275.
- Hadas Miklós (2021): *Outlines of a Theory of Plural Habitus*. New York: Routledge.
- Helled, Alon (2021): The Israeli National Habitus and Historiography: The Importance of Generations and State-Building. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 295–311.
- Hidas Zoltán (2018): *Törékeny értelemvilágaink*. Budapest: Gondolat.
- Hindrichsen, Hendrick (2021): Generational Figuration and We-Group Formation in the Palestinian West Bank Since the 1970s. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 277–293.
- Koselleck, Reinhardt (2016): *Kritika és válság*. Budapest: Atlantisz.
- Kurucz Barnabás (2021): A magyar népszámlálások története a civilizációs folyamat tükrében. *Kultúratudományi Szemle* 3(4): 169–189.
- Lacassagne, Aurélie és Dana Hickey (2021): Weaving Elias's Thought with Indigenous Perspectives and Lives: Proposal for a Research Agenda. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 219–237.
- Linhart, Dominique és Cédric Moreau de Bellaing (2021): A Throwback to Violence? Outline for a Process-Sociological Approach to 'Terror' and 'Terrorism'. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 159–178.
- Loyal, Steven (2021): A Question of Function: Unequal Power Ratios and Asylum Seekers in Ireland. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 239–257.
- Mack, Alexander (2021): Confronting Uncertainties: Process Sociology Converges with the Ecological Risk Sociology of the Becks. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 117–136.
- Mannheim Károly (1996): *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz.
- Máté-Tóth András és Szilárdi Réka (2022): Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában. Elméleti felvetés. *Regio: kisebbség kultúra politika társadalom* 30(1): 26–43.
- Muchembled, Robert (1996): Elias und die neuere historische Forschung in Frankreich. In *Norbert Elias und die Menschenwissenschaften*. Karl-Siegbert Rehberg (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 275–287.
- Pinker, Steven (2011): *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Viking.

- Pinker, Steven (2018): *Az erőszak alkonya*. Budapest: Typotex.
- Rocha Ferreira, Maria Beatriz, Marina Vinham és Veronice Lovato Rossato (2021): Violence and Power: The Kaio-wá and Guarani Indigenous Peoples. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 179–197.
- Rohloff, Amanda (2019): *Climate Change, Moral Panics, and Civilization*. New York: Routledge.
- Rousseaux, Xavier és Quentin Verreycken (2021): The Civilising Process, Decline of Homicide, and Mass Murder Societies: Norbert Elias and the History of Violence. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 139–158.
- Sashalmi Endre (2021): *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben 1300–1800*. Budapest: Kronosz Könyvkiadó Kft.
- Schatz, Merle (2021): Thoughts on Describing Established and Outsider Figurations in Inner Mongolia In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 259–276.
- Spierenburg, Pieter (1996): Long-term Trends in Homicide: Theoretical Reflections and Dutch Evidence, Fifteenth to Twentieth Centuries. In *The Civilization of Crime: Violence in Town and Country Since the Middle Ages*. Eric A. Johnson és Eric H. Monkkonen (szerk.). Urbana: University of Illinois Press.
- Teilhard de Cahrudin, Pierre (1959): *The Phenomenon of Man*. New York: Harper.
- Turner, S. Bryan (2004): Weber and Elias on Religion and Violence: Warrior Charisma and the Civilising Process. In *The Sociology of Norbert Elias*. Steven Loyal és Stephen Quilley (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 245–264.
- Wilterdink, Nico (2021): The Question of Inequality: Trend of Functional Democratisation and De-democratisation. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Florence Delmotte és Barbara Górnicka (szerk.). Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 19–42.
- Wouters, Cast és Micahel Dunning (szerk.): *Civilisation and Informalisation*. Sao Paulo: Palgrave Macmillan, 2019.

Kurucz Barnabás

PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola (Budapest)